

ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЙНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ САДОВО-ПАРКОВИХ ОБ'ЄКТІВ ЧЕРКАЩИНИ

Гонца Ф. А., старший викладач

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Анотація. У статті розглядаються особливості композиційно-просторової організації садово-паркових об'єктів Черкащини.

Ключові слова: ландшафтна архітектура, знакова система, символізм.

Аннотация. Гонца Ф.А. Особенности композиционно-пространственной организации садово-парковых объектов Черкащины. В статье рассматриваются особенности композиционно-пространственной организации садово-парковых объектов Черкащины.

Ключевые слова: ландшафтная архитектура, знаковая система, символизм.

Annotation. Gontsa F.A. Features compositionally-spatial organization of garden and park facilities Cherkasy region. The article deals especially compositionally-spatial organization of garden and park facilities Cherkasy region.

Key words: landscape architecture, system marks, symbolism.

Постановка проблеми. Образ саду у кожний час несе в собі уявлення суспільства про природне середовище, про місце та значення людини в універсумі. Оскільки ландшафтне мистецтво є одним з найбільш синтезованих з мистецтв, в якому переплетені архітектура, образотворче, декоративно-прикладне мистецтво, музика, література, театр, тому вивчення його надасть більше уявлення про філософсько-культурні особливості певної епохи, укріплення національного самоусвідомлення, підніме історичну та культурну значущість ландшафтних об'єктів.

Знакова система садово-паркового мистецтва багатозначна, але в історичному розвитку велике значення має національний момент, як одна з головних складових ландшафтного мистецтва різних епох. Зовнішні відмінності мають однакову символічну структуру та відтворюють світогляд того чи іншого народу та епохи, характерний лише для нього. Це робить садово-паркові ансамблі найбільш цінним національним надбанням.

У теорії та практиці ландшафтної архітектури лишилися тільки “зовнішні” ознаки, форма. Класифікація композиційних та просторових схем, містобудівних принципів формування ландшафтних об'єктів, архітектура малих форм не дають повної картини тих процесів та прийомів, за допомогою яких формувалася образ парку. На жаль, загублена “мова”, якою майстри XVIII – XIX ст. створювали неперевершені пам'ятки ландшафтного мистецтва [5].

Щоб визначити систему, мотив, за яким формувались парки, необхідно визначити первинні моделі, уподобання замовника, епохи і, у подальшому, за допомогою відокремленої від історичного та літературного нашарування “мови ландшафту” зробити спробу прочитати той чи інший парк. Дослідити мову ландшафтного проектування, визначити літери, слова та фрази і навчитися читати твори ландшафтного мистецтва.

За часів розвитку пейзажного паркобудівництва природа вперше виступає уособленням людської думки, з усіма якостями та емоціями, вона може і допомагати людині, і протистояти їй, стаючи ворожою силою. Це створює складну структуру відносин між елементами композиції і потребує ґрунтовного вивчення.

Характерним для ландшафтного мистецтва Черкащини є поєднання різних традицій та шкіл, синтез різних прийомів утворення композицій та філософсько-психологічних моделей. Це традиції європейського ландшафтного мистецтва, які сформувались у переосмисленні місцевих традицій крізь призму пізнання та відкриття для Європи ландшафтно-архітектури Далекого Сходу; це традиції польського та російського народу, що збагатили прадавні українські традиції формування середовища, його знаків, знань про рослини та їхній вплив на людину [1].

Ландшафтне мистецтво України, та Черкащини зокрема, сформувалося під впливом багатьох чинників, що обумовили його унікальність та складну знаково-емоційну структуру, пов'язану з нашаруванням різних шкіл і традицій [4]. Досліджуючи, вивчаючи, пізнаючи та аналізуючи це, можливо наблизитись до розуміння, як, яким чином формувалися твори ландшафтного мистецтва минулого, що на це впливало, і найголовніше, як трансформувати ці традиції у вимоги сучасності, не втративши набутого багатства, а навпаки – примножуючи його, і цим розвивати українську школу ландшафтного мистецтва.

Зв'язок роботи з важливими науковими або практичними задачами.

Стаття написана за темою та матеріалами дисертаційної роботи, відповідно до індивідуального плану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єкти ландшафтно-архітектури Черкащини на протязі цього часу аналізувались поодиночі, в контексті вивчення конкретного пам'ятника ландшафтного мистецтва, творчих шляхів видатних особистостей минулого, історичних та мистецьких подій. Такими є дослідження багатьох авторів по вивченню та аналізу композиційних принципів як окремих пам'ятників ландшафтно-архітектури, так і оглядово-дослідницькі праці. Серед них “Государственный заповедник «Софиевка»” І. О. Косаревського [5]; “Сады, парки и заповедники Украинской СССР” І. Д. Родічкін та група авторів [9]; роботи пов'язані з реконструкцією парків Корсунь-Шевченківського, Кам'янки; дипломна робота “Художественные особенности садово-паркових усадеб на Черкащині” Л. А. Цимбровської [11].

У своєму дослідженні Маланюк В. Я. [7] розкриває тематику садово-паркових об'єктів Київщини. Але автор, розглядаючи незначну кількість об'єктів Черкащини, не створює цілісної картини розвитку садово-паркових об'єктів регіону, та не робить досліджень з композиційно-просторової організації ландшафтних об'єктів.

Отже, існуючі публікації в основному торкаються історичних питань розвитку садово-паркових об'єктів, не розкриваючи змістовності композиційних рішень та принципів.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження та аналіз особливостей композиційно-просторової організації ландшафтних об'єктів Черкащини, визначення елементів знакової системи.

Результати дослідження. У переважній більшості садово-паркові об'єкти Черкащини XVII – XIX ст. є складовою частиною садиб сезонного типу, призначенням яких є відпочинок господарів, поєднаний з господарською, виробничою діяльністю. З часом підсилена роль господарської частини, переростає у промислову. Але не зважаючи на це, найбільшу увагу власники надавали створенню образу саду. Про що свідчать незначні розміри господарських будинків чи палаців у порівнянні з територією парку.

Характерним для тогочасного ландшафтного мистецтва Черкащини XIX – XX ст., та України загалом, використання для створення рослинних композицій екзотичної, не місцевої флори. У деяких парках фахівцями нараховується близько 400-500 різних порід дерев та кущів, що робить їх невеличкими дендропарками [1].

Разом з тим велике значення має включення у композицію фруктового саду. Фруктовий сад – символ чуттєвого життя, відчувши смак якого, людина позбавляється безсмертя. Тому розташування його в композиції парку є одним з символічних елементів.

Різні за характером дерева в залежності від пори року створюють неповторний вигляд, змінюючись досить сильно.

Використання різноманітних за окрасом листяних порід дерев та кущів, що змінюють свій окрас протягом сезонів, у поєднанні з кольоровою стабільністю хвойних порід, надають можливість створення пейзажів високої художньої якості. Тому декоративне значення кожної рослини важливе у створенні гармонійного пейзажу.

При створенні парку природні фактори місцевості деякою мірою змінювалися з розрахунку забезпечення найбільш сприятливих умов для відвідувачів. З метою більшої художньої виразності пейзажів до композиції парку залучають природні ландшафти, але обов'язково підкреслюючи контраст композиції.

Квіти обиралися в якості символів, пов'язаних з тим чи іншим міфом, чи історією походження, чи за інших умов та причин. Тому досить часто парковий партер поблизу палацу створювався з однорічників, що давало змогу кожного року змінювати композиції насаджень та їхній філософський зміст. І якщо бічні клумби мають більш прямокутний характер, то центральна велика клумба переважно має форму кола, що надає їй значення Всесвіту, Природи, в якій постійно кожного року відбуваються зміни. Коли у квітки дев'ять пелюсток – це символ людини, дванадцять – Всесвіту та Бога, сім – планет та закону, три – головних божеств та світів [2].

Краса, величина, шляхетність та сила дуба, в'яза, кедра стали причинами використання їх як символів міцності, цільності, вічності, життєвої сили і

божественного захисту. Дуб, сосна, ясен, кипарис і пальма – п'ять важливих символічних дерев у багатьох міфологіях народів світу. Ясен – Ігграсиль – символ Життя, Часу та Долі, у скандинавській міфології дерево світу. Акація – символ безсмертя із за її стійкості та життєспроможності, швидкий ріст – емблема плодовитості і породження. Акація – емблема весняного рівнодення, щорічного воскресіння сонячного богу. Стійкість та життєспроможність акації – символ безсмертя, її швидкий ріст – плодовитість і відродження [3].

Скульптура та скульптурні елементи відіграють значну роль у формуванні паркової композиції. Значення скульптури теж символічне, адже скульптура, будучи твором мистецтва, має високий естетичний та філософський вплив на людину. Також за допомогою скульптури збагачується характер пейзажу, вносячи кольоровий контраст і підкреслюючи масштабність. До того ж скульптура досить часто відтворює певні філософські думки чи історичні події, насичуючи змістовно естетичне середовище. Скульптура та скульптурні композиції можуть мати найрізноманітніші форми, від групи з каміння, обеліску чи вази, до складних багатофігурних скульптурних груп. Переважно ці об'єкти не несуть практичного значення [4].

Для створення композицій з каміння використовувався або місцевий матеріал, що знаходився безпосередньо на території проектуємого об'єкту, чи привезений з кар'єрів, розташованих неподалік. Так, наприклад, для створення паркових композицій у Великобурицькому парку за браком місцевого каміння використовувалося привезене з інших місцевостей, що підвищувало його цінність, і це каміння вже використовувалося не як фоновий об'єкт, а як самостійний елемент. У той час як у Корсунському парку каміння використовується інколи як фоновий елемент, підкреслюючи зелень.

З великими валунами чи скелями переважно пов'язані якісь легенди чи історії, що створює персоналізацію об'єктів. Такі приклади дуже поширені, і ми їх можемо бачити у композиціях Великобурицького, Корсунського, Кам'янського парків. Але найбільше такий прийом використаний у “Софіївці” [5].

У парковому мистецтві одне з первинних значень має використання води, як об'єкту високої естетичної характеристики. Хоча існують паркові комплекси без використання в композиції великих масивів води, таких як озера та ставки, річки, все ж у цих парках використовується вода у вигляді фонтанів, басейнів, джерел тощо. Те чи інше архітектурне та конструктивне рішення завжди залежить від тієї кількості води, яку можна взяти за основу художнього образу паркової композиції. Розташування цих споруд обумовлене переважно природними можливостями місцевості.

Річка, переважно серпантинна (змійовидна), найпоширеніша в романтизмі – символізує істинний принцип мудрості, оскільки вона спокушає людину до самопізнання. Приклад використання цього прийому – у селах Степанці, Безбородьки. (рис. 1-2).

На Черкащині більш поширений варіант використання води у вигляді ставу, створюючи великі дзеркала води, у яких відображається навколишній світ. Це має безумовно і практичний характер. Хоча зустрічаються випадки включення у композицію парків спокійних невеликих річок. Це переважно парки, розташовані у рівнинній місцевості (с. Безбородьки, с. Малі Канівці тощо). Вода – символ постійно мінливого світу ілюзій, крізь який душа має пройти у боротьбі та досягти стану духовного просвітління.

Включення храмових та монастирських територій до внутрішньої функціонально-планувальної частини парку є також цікавим та характерним елементом для паркобудівництва Черкащини. Разом з тим, як більш древній символ, використовується лабіринт – символ тернистого шляху особистості до спасіння душі. Символ ініціації (посвячення) у багатьох вірах та таємних спілках. На жаль, значна частина лабіринтів не збереглася до нашого часу. Так, ми зустрічаємо лабіринт у композиції парку “Софіївка”. Для його створення використане дике каміння, що максимально адаптує створений людиною об’єкт до природного середовища.

Ландшафтна архітектура Черкащини має значну кількість особливостей, притаманних лише їй. Серед головних слід зазначити такі:

- У той чи інший спосіб, але значну планувальну роботу по формуванню пейзажних парків було проведено у XVIII – XIX ст. і у залежності від власників, на формування композицій та планування парку вплинули майстри російської та загальноєвропейської школи ландшафтного мистецтва. У поєднанні з українськими традиціями та уподобаннями, а також під впливом безпосередньо ландшафту місцевості сформувалась особлива система устрою пейзажного парку, характерна лише для Черкащини. Маєтки виконували соціальну роль та були моделлю світобачення тогочасного дворянства, тобто виявляли ідеї, цінності, ідеали та рівень розвитку громадської думки та особистості. Типологічно та функціонально вони поділяються на декілька різних груп, що створювалися під впливом різних чинників, але разом з тим мають загальні ознаки та характеристики, що виокремлює їх з українських та європейських парків;
- За призначенням ландшафтні об’єкти можна поділити на міські, сільські, садибні, храмові та монастирські. Кожна з цих груп має свої особливі риси, що створює багату палітру як для досліджень, так і для синтезу нових форм та структур композиційно-просторової організації середовища ландшафтного об’єкту;
- За місцем розташування в архітектурно-планувальній структурі населеного пункту можна визначити ландшафтні об’єкти, розташовані на:
 - початку головного на той час в’їзду в населений пункт;
 - об’єкти розташовані в центрі;
 - такі, що знаходяться за межами населених пунктів в так званих хуторах чи взагалі окремо.

Це найбільш поширені прийоми. В окремих випадках має місце поєднання різних планувальних схем, у залежності від містобудівної композиції та характеру місцевості;

Рис. 1. Невеличка річка у композиції парку с. Степанці, Канівського району.

Рис. 2. Вода в композиції парку с. Безбородьки, Золотоніського району.

- Формування композиції відбувалося з більш-менш класифікованого набору елементів, сформованого протягом тисячоліть, але в кожному окремому випадку ця система елементів використовувалася по-різному, створюючи неповторні образи та характерний лише для даного об'єкту ідеологічний зміст та колорит. Це перекликається із загальносвітовими принципами формування пейзажних парків, характерними як для європейської моделі пейзажу, так і для азійської моделі. Нашарування складних знакових систем, різних систем світобачення та ідеологій надавало ще більшої виразності та особливості кожному окремому об'єкту. З досліджень визначено, що формування ландшафтних об'єктів Черкащини відбувалося з глибоким опрацюванням ідеологічної, знакової структури, чітким розподіленням функціонального зонування парку, використанням певного набору композиційних елементів та максимального використання якостей ландшафту для створення унікальних пейзажних композицій (рис. 3).
- Залучення для формування пейзажу фруктових дерев має, крім естетичного, також і практичний характер, це свідчить про те, що парк сформований у часи, коли аграрний сектор економіки XVIII – XIX ст. був більш розвинутим, ніж промисловий. Використання земель не сільськогосподарського призначення (балки, яри, круті схили та інше) та перетворення їх на об'єкти, що мають високі художні та філософські якості, свідчить про високий рівень культури та економічних знань.

Разом з тим у деяких парках фруктових дерев було небагато, вони включені у композиції епізодично, що є характерним для європейської традиції паркобудівництва. Приклади такого підходу до формування пейзажних парків можна побачити у парках Умані, Корсуня, Лисянки та інших об'єктах на території області. Ці парки знаходяться у південних частинах населених пунктів. Таке розташування перекликається з багатьма ландшафтними об'єктами Черкащини, але не є домінуючим принципом.

- Створення алей з однорідних порід дерев у переважній більшості паркових об'єктів має свої традиційні основи, які ґрунтуються на загальносвітових принципах формування ландшафтних об'єктів;
- Включення у композицію дальніх перспектив притаманне багатьом паркам, розташованим поблизу великих рік чи на схилах невисоких гір, таким як парки у Каневі, Прохорівці, Мошнах, Черкасах, Смілі та іншим. Цей прийом створює величний і піднесений настрій, розширює межі парку та досить часто є головним елементом композиційної організації. Парки закритого типу створюють атмосферу концентрації на внутрішніх роздумах та мають заспокійливий характер, інколи меланхолійний. Вибір того чи іншого принципу просторової організації залежить від особистості замовника, який формує для архітектора замовлення на створення того чи іншого об'єкту. Таким чином, за загальним організаційним принципом парку проглядається особистість його власника, його характер, світобачення та вподобання. Якщо архітектура палацу у переважній більшості є відображенням соціального

Рис. 3. Лисянка, урочище Карлзбад. Частина композиції нижньої частини парку.

статусу та суспільних уподобань, то композиція парку є віддзеркаленням душі та поглядів власника;

- Включення у композицію парків археологічних об'єктів, унікальних споруд чи об'єктів природи є притаманним багатьом паркам як Черкащини, так і світу. Завдяки цьому відбувається більш чітка ідентифікація того чи іншого парку. Також використання таких об'єктів надає більшої значущості в історичному та культурологічному значенні, поглиблюючи його значення у культурі регіону.

Згодом символізм паркових композицій втратив свій характер. З парку, який створювався для вдосконалення душі, поглиблення пізнавальних можливостей інтелекту та “програмного середовища”, що потужно впливало на формування особистості глядача, завдяки вилучення ідейної підоснови, він перетворився на парк, головним акцентом якого стає фізична природа людини. Орієнтація на розваги, спортивні елементи витіснила змістовну складову. І завдяки цьому якість ландшафтних об'єктів, їх значення та вплив на особистість послабились, можна сказати, знецінились.

Висновки. Удосконалення знань про композиційно-просторову організацію ландшафтних об'єктів Черкащини необхідне для формування сучасних принципів композиції, які б базувалися на принципах традиції ландшафтного мистецтва, мали б чітку функціональну та змістовну структуру, несли елемент пізнання та спонукали до роздумів, але разом з тим мали ознаки сучасного мистецтва, використовували загальносвітові тенденції та мали свої, притаманні тільки їм унікальні риси.

Література:

1. Бунин А. В. История градостроительства, т. 1. – М.: Стройиздат, 1979. – 490 с.
2. Вавер О. Ю. Мировоззренческие основания мировой и отечественной садово-парковой культуры // Автореферат диссертационного исследования на соискание ученой степени кандидата философских наук. – Нижневартовск, 2002. – 17 с.
3. Горохов В. А., Лунц Л. Б. Парки мира. – М.: Стройиздат, 1985. – 328 с.
4. Косаревский И. А. Искусство паркового пейзажа. – М.: Стройиздат, 1977. – 70 с.
5. Косаревский И. А. Государственный заповедник «Софиевка». – К.: Издательство академии архитектуры УССР, 1951. – 55 с.
6. Лихачев Д. С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. – Л.: Наука, 1982. – 344 с.
7. Маланюк В. Я. Архітектурно-композиційні закономірності садибно-паркових утворень Київщини кінця XVIII – початку XX ст. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. – К., 2007. – 28 с.
8. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К.: 1864. – 763 с.
9. Родичкин И. Д., Родичкина О. И., Гринчак В. С., Сергеев В. С., Фещенко П. И. Сады, парки и заповедники Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – 160 с.
10. Саймондс Дж. О. Ландшафт и архитектура. – М.: Издательство литературы по строительству, 1965. – 193 с.
11. Цымбровкая Л. А. Художественные особенности садово-парковых усадеб на Черкасщине. // Дипломная работа. – К., 1985. – 60 с.

Надійшла до редакції 11.09.2008